

ЮРЧЕНКО О. Ю.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.988:659.3

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННИМ НАСЛІДКАМ ЗВ'ЯЗКУ МІЖ ЗЛОЧИНЦЕМ І ЖЕРТВОЮ

Розглядаються проблеми взаємовідносин між злочинцем та жертвою злочину, досліджується природа такого зв'язку, надається його детальна характеристика. Визначається роль інформаційної політики, як одного із засобів запобігання суспільно небезпечним наслідкам взаємодії між злочинцем та його жертвою.

Ключові слова: злочинець, жертва, віктимізація, зв'язок, злочин, інформація, запобігання.

Рассматриваются проблемы связи между преступником и жертвой преступления, исследуется природа данной связи, приводится ее подробная характеристика. Определяется роль информационной политики, как одного из способов предотвращения общественно опасных последствий взаимодействия между преступником и его жертвой.

Ключевые слова: преступник, жертва, виктимизация, связь, преступление, информация, предотвращение.

The problems of relationship between offender and victim of crime, investigate nature of communication, given its detailed description. The role of information policy as a means of preventing dangerous consequences of interaction between offender and his victim.

Key words: criminal, victim, victimization, communication, crime, information, prevention.

Вступ. Відносини, які складаються між злочинцем і жертвою, зв'язки, що виникають між ними, досить широко досліджуються у віктимології. Від їх характеру, ступеню інтенсивності залежить весь генезис злочинного посягання та його наслідки.

Багато уваги цьому питанню присвятили Л.В.Франк, В.О. Туляков, Б.М. Головкін, О.М. Джужа, Г.І.Чечель, В.Є. Христенко, В.І.Полубинський, Д.В.Рівман та інші вчені. Однак із розвитком віктимологічних знань, нових інформаційних можливостей, ця проблема набуває нової якості і потребує подальшого, всебічного вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження характеру взаємовідносин між злочинцем та жертвою, їх класифікація та вплив інформаційної політики на можливість нейтралізації негативних наслідків такого зв'язку.

Результати дослідження. Поняття зв'язку – філософська категорія, що означає взаємообумовленість існування явищ, розділених у просторі і в часі.

Стосунок «злочинець – жертва» у віктимології є одним із основоположних питань, але дуже складним, найменше розробленим як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях.

У віктимологічному плані інтерес передусім представляє поведінка жертви і роль, яка відводиться їй, або яку вона собі обирає, взаємодіючи тим чи іншим чином зі злочинцем.

Взаємовідносини, соціальні стосунки, що виникають між людьми, формують мотиви людської поведінки. У психології мотив визначається, як спонукання людини до діяльності, усвідомлена людиною особистісна суть її дій, усвідомлення відношення даної мети до задо-

волення відповідної спонуки [1, с. 340]. Мотиви поведінки людини у ряді випадків не лише характеризують саму особистість, але й указують на характер її взаємовідносин з іншими людьми. Тому, говорячи про мотиви злочину, можна сказати, що, розкриваючи особливості злочинця, вони водночас висвітлюють суб'єктивно сприйняту життєву ситуацію і динаміку формування стосунків злочинця і жертви.

Значний вплив на формування мотивів вчинення злочину проти особи мають емоційні переживання, почуття, породжувані як атмосферою взаємовідносин, що встановилися між винним і потерпілим у передзлочинній ситуації, так і безпосереднім впливом негативних вчинків жертви злочину.

Поведінка потерпілого, його конкретні дії можуть у якихось ситуаціях викликати у злочинця стан афекту, ненависті, гніву, у інших же випадках він може ігнорувати поведінку потенційної жертви, ухилитися від конфлікту з нею. Така поведінка залежить багато в чому від структури особистості злочинця, його взаємовідносин із жертвою як у передзлочинній ситуації, так і в момент вчинення злочину.

Однак емоційне переживання є лише структурним елементом, передумовою для виникнення майбутнього мотиву злочину. Щоб трансформуватися в останній, переживання мусить бути усвідомлене суб'єктом. Поведінку людини, як правило, визначає вплив конкретної життєвої ситуації, що стосується тих чи інших інтересів, позицій людини.

Стійкість почуттів залежить, зокрема, від тривалості процесу їхнього формування, від інтенсивності негативної поведінки потерпілого. Контакт певної інтенсивності чи тривалості між злочинцем і жертвою передують більшості умисних убивств і заподіянь тяжких тілесних ушкоджень, бо вони носять звичайно найбільш особистий характер.

Зв'язок «злочинець – жертва» має об'єктивно-суб'єктивний характер, бо винного й потерпілого, незалежно від того, чи усвідомлюють вони це, об'єктивно пов'язують час, місце, конкретна ситуація, а суб'єктивно – стосунки, що склалися між ними до або під час вчинення злочину.

Зв'язок «злочинець – жертва» також має соціальний характер, оскільки включає кожного з учасників у певну соціальну систему (від подружжя до мешканців одного населеного пункту), усвідомлюється всіма сторонами-учасниками, свідомо орієнтує їхні дії на дії інших осіб.

Цей зв'язок є взаємним, оскільки у всіх випадках присутня взаємодія від «внеску» жертви у власну віктимізацію до «протидії» їй. Зв'язок цей є діалектичним і відносним, бо його можна розірвати практично в будь-який момент.

Під природою зв'язку жертви і злочинця ми розуміємо характер стосунків, що виникають між винним і жертвою ще до вчинення злочину, що істотно впливає на весь механізм злочинної поведінки і на кінцевий наслідок, який багато в чому визначений попередньою поведінкою учасників конфлікту.

Спочатку у розвитку історії про жертву злочину існували дві позиції: прихильники антропологічної школи дотримувалися погляду, що поряд із природженим злочинцем існують і природжені жертви злочину. Представники соціологічної школи стверджували, що жертвою людина не народжується, а стає в процесі соціалізації.

Основоположник віктимології Ганс фон Гентіг намагався розкрити взаємодію між «діючим» злочинцем і «жертвою, що зазнає шкоди», яку він визначив як партнерство взаємодоповнення. На його думку, жертва формує, виховує злочинця і завершує його становлення, вона мовчазно погоджується стати жертвою, кооперується зі злочинцем і провокує його. Негласне взаєморозуміння злочинця й жертви є основоположним фактом кримінології. Злочинець намагається зробити жертву своїм об'єктом. І до, і в ході діяння злочинець і жертва залишаються суб'єктами, що перебувають один з одним у символічній взаємодії [2, с. 350].

Зараз більшість учених схильється до погляду, що природа зв'язку між злочинцем і жертвою має соціальний характер, у процесі життєдіяльності особа віктимізується, набуває певних рис і якостей, які полегшують злочинцеві вчинення стосовно неї протиправних дій, хоча треба відмітити, що дискусії і дослідження з цього приводу продовжуються.

Будь-який соціальний стосунок має свій соціально-психологічний аспект і виявляється безпосередньо або опосередковано в контактах між людьми. Навіть під час найкоротшого спілкування мають місце свого роду міжособистісні реакції, зв'язки, що виникають всупереч бажанню людей. Під час триваліших контактів, коли люди не переривають спілкування, виникають більш сталі стосунки.

Соціальні зв'язки взагалі і, зокрема, соціальні зв'язки побутового і особистого характеру не існують без певних взаємовідносин. Взаємовідносини людей – це змістовний бік взаємозв'язку, взаємодія в певній «емоційній атмосфері» або динамічний вияв статистичного поняття взаємозв'язку. Процес будь-якої спільної діяльності людей обов'язково пов'язаний зі сприйняттям і розумінням однією людиною іншої.

Зв'язки між злочинцем і жертвою можуть складатися на різних рівнях.

У процесі життєдіяльності люди вступають між собою в самі різні відносини – суспільні, особисті, побутові, родинні, ділові, на ґрунті випадкового знайомства і на іншій основі. У процесі цих зв'язків між людьми виникають приятельські, товариські, нейтральні, любовні, неприязні, ворожі стосунки. Усі вони базуються на різних психічних властивостях людей: симпатії, антипатії, пасивності, страху, байдужості та ін.

Стосунки між злочинцем і потерпілим можуть виникнути на основі будь-якого з можливих зв'язків. Однак не сам характер соціального зв'язку і стосунків між людьми з неминучістю створює той чи інший конфлікт, що породжує злочин. Тільки суб'єктивні особисті якості можуть призвести, але не обов'язково призводять до злочину. У будь-якій ситуації, зокрема конфліктній, людина має вибір у прийнятті того чи іншого варіанту поведінки. Форми й міра впливу злочинця і його жертви одне на одного дуже різноманітні і здійснюються не лише в момент вчинення злочину, але і, головним чином, у передзлочинній ситуації. Саме від міжособистісних стосунків, що склалися задовго до вчинення злочину, багато в чому залежить майбутня конкретна життєва ситуація.

Стосунки, що виникають між злочинцем і жертвою, можна класифікувати за різними критеріями.

Вважаємо за доцільне, що класифікаційним критерієм повинна слугувати тривалість існування взаємовідносин між злочинцем і жертвою, а також сталість і характер зв'язку між ними. Цей зв'язок може бути раптовим; він виникає найчастіше між незнайомими раніше людьми; намір здійснити злочинні дії стосовно саме цього потерпілого у злочинця з'являється спонтанно, вибір жертви, як правило, випадковий. Між потерпілим і винним можуть існувати сталі зв'язки і стосунки, характерні найчастіше для людей з одного соціального середовища, побутового оточення. За характером зв'язку між злочинцем і жертвою можна виділити дружні, нейтральні, неприязні, конфліктні взаємовідносини. Останні мають більшу ймовірність переростання в злочин.

Як показує вивчення кримінальних справ по умисних убивствах і заподіянні тяжких тілесних ушкоджень, переважна більшість таких злочинів відбувається на так званому побутовому ґрунті [3, с. 200].

Злочини в побуті можна визначити, як такі злочини проти особи і громадського порядку, мотиви й ситуація вчинення яких пов'язані з особистісними взаємовідносинами злочинця й потерпілого в побутовій сфері.

Значна кількість насильницьких злочинів вчиняється саме у сім'ї. Як засвідчують спеціалісти з даної проблематики, насильство може існувати в сім'ї, незважаючи на культурні, релігійні, соціальні аспекти, і справляє руйнівний вплив на особистість, адже в сім'ї людина найбільш «відкрита» і тому найбільш вразлива до проявів насильства та образливої поведінки, що може призвести до виникнення фізичних та нервово-психічних розладів. В основі такого конфлікту лежить протиріччя між різними життєвими поглядами, інтересами, позиціями, потребами, ролями учасників зіткнення. Невід'ємним атрибутом сімейно-побутових конфліктів є шквал негативних емоцій, почуттів, а також тяжкі післяконфліктні психічні стани особистості [4, с. 99].

Соціологи свідчать, що часто чоловік та жінка перекладають відповідальність за особисті невдачі на партнера чи на «долю». Причому, якщо для чоловіка це означає розрив (розлучення, «втеча» в алкоголь), то для жінки властивими є прагнення змінити чоловіка чи «закрити очі» на проблему. Як перший, так і другий варіант жіночої поведінки часто супроводжується проявами насильства з боку чоловіка.

Подружнє насильство – це той феномен, якому не властиво проявлятися на публіці, він не виражений безпосередньо і відкрито, до того ж він не приймається і не заохочується суспільством. Інциденти, на яких ґрунтується насильство взагалі, і подружнє зокрема, як правило, кореняться в минулому, в історії взаємовідносин, що утруднює можливості дослідника у виявленні дійсних причин і мотивів.

Подружнє насильство має ще й свою особливу специфіку: відносини між образником і жертвою в ситуації подружнього насильства набагато складніші, ніж у ситуації «просто-го» насильства (наприклад, при хуліганстві), коли між злочинцем і жертвою немає тісних емоційних, психологічних, фізичних зв'язків; ситуація насильства часто забарвлена різноманітними почуттями (між винним та жертвою можуть існувати як почуття ненависті, так і кохання), члени подружжя досить близько знають один одного, «слабкі» та «сильні» місця партнера, чинники, до яких він найбільш чутливий і вразливий, що дає можливість при бажанні або сильніше «вдарити», або, навпаки, обминути найуразливішу сферу; позиції образника і жертви в ситуації подружнього насильства чітко не розмежовуються, і в процесі подружньої взаємодії часто переходять одна в одну.

Ці та інші особливості визначають специфіку подружнього насильства, яка полягає ще й у тому, що деякі форми поведінки, що є ненасильницькими у звичайній ситуації конфліктної взаємодії чужих людей, в ситуації подружньої взаємодії є насильницькими [5, с. 25–27].

Як показують статистичні дослідження, дружні стосунки між злочинцем і жертвою до вчинення злочину найчастіше спостерігаються в тих випадках, коли вони перебувають у родинному зв'язку, і рідше – між просто знайомими людьми.

Нейтральні взаємовідносини характерні для групи знайомих людей. Байдужі, нейтральні стосунки для родинних і подружніх відносин не є характерними і практично не зустрічаються.

Неприятні й конфліктні стосунки найчастіше можна спостерігати між подружжям і коханцями. Безпосередні, відносно близькі інтимні зв'язки, що мають тривалий характер, з більшою ймовірністю породжують конфлікти побутового характеру. Можливо, що певною мірою це пояснюється терпимістю близьких людей стосовно негативної поведінки членів сім'ї, надією на їхнє виправлення, усвідомлення неправильності своїх вчинків, і, відповідно, меншою терпимістю до образ з боку сторонніх людей.

Нейтральні стосунки можуть перерости як у хороші, дружні, так і неприємні, конфліктні.

Сприятливим тлом неприємних стосунків є образа, насильство чи загроза застосування насильства до винного або його близьких.

Взаємовідносини людей не є статичними, вони можуть мінятися і трансформуватися. Мінливість визначається багатьма обставинами, серед яких і поведінка учасників уже усталених взаємовідносин. Існуюча між цими явищами взаємозалежність означає, що коли вплив поведінки однієї зі сторін взаємозв'язку може змінити взаємовідносини, то й існуючі взаємовідносини можуть впливати певним чином на поведінку їхніх учасників.

У сімейно-побутових конфліктах злочинець і потерпілий виступають, можна сказати, «нарівні». Потерпілою виявляється особа, яка внаслідок моральних або фізичних властивостей, через ситуацію, що несприятливо склалася, не захотіла або не змогла уникнути конфлікту ще на ранніх стадіях його розвитку.

Коли злочин вчинюється в тісному зв'язку з діями і вчинками жертви, не можливо відокремити одне від одного винного й потерпілого. Мотиви поведінки одного протистояють мотивам поведінки іншого, внаслідок чого вибудовується кримінальна ситуація.

Конкретні дії і вчинки потерпілих виявлялися найчастіше в активній наступальній формі, яка не лише спричиняла, але й полегшувала вчинення злочину. Більше половини потерпілих таким чи іншим чином провокують злочинця на вчинення стосовно себе протиправних дій. Взаємодіючи зі злочинцем, жертва не тільки вносить щось від себе, але й «переробляє» дії злочинця в своє особисте. У цьому випадку і виявляється зв'язок «злочинець – жертва».

При розгляданні даної проблематики особливу увагу слід приділити інформаційній політиці, яка останні роки є потужним чинником формування свідомості населення. Різноманітні засоби масової інформації, Інтернет можуть нести як позитивну, так і негативну спрямованість на поведінку, волю людей, сприяти вибору ними того чи іншого варіанту поведінки. Криминогенний, небажаний вплив проявляється в тому, що підвищується загальний рівень соціальної напруженості, зменшується толерантність, нагнічується атмосфера тривожності, страху, занепокоєння, зниження цінності людського життя. Разом із цим інформація може виступати в ролі і профілактичного засобу, коли пропагується підвищення рівня правосвідомості, боротьба з правовою безграмотністю, правовим нігілізмом, неприпустимістю кримінального способу вирішення своїх особистісних проблем. Дуже важливою

є взаємодія правоохоронних органів та засобів масової інформації, у ході здійснення якої відбувається правове виховання як конкретного індивіда, так і всього суспільства [6, с. 387]. Реальне зменшення рівня віктимізації населення повинне виступати, як позитивний результат такої взаємодії.

Висновки. Категорія «зв'язок «злочинець – жертва» повинна стати інструментом прогнозування кримінальної дійсності, зміни її в бажаному напрямі шляхом виявлення не лише потенційних жертв, але й майбутніх злочинців. Отже, дуже важливо розібратися в так званій інверсійній ситуації, коли потенційний злочинець стає реальною жертвою, а передбачувана, очікувана жертва – злочинцем.

Зв'язок «злочинець – жертва» може розглядатися, як певний стан, коли в одній особі вживаються винний і жертва одночасно, або по черзі. Питання про взаємовідносини злочинця і жертви вимагає подальшого серйозного та глибокого вивчення, що дозволить запобігти, звести до мінімуму вчинення правопорушень і злочинів з боку цих осіб, допоможе уникнути трагічних наслідків у різних життєвих та віктимогенних ситуаціях. Ця проблема потребує комплексного дослідження, і особливу увагу слід приділяти інформаційній політиці, як одному з засобів протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. Ениколопов С.Н. Некоторые результаты исследования агрессии. – М.: Наука, 1999. – 102 с.
2. Шнайдер Г. Криминология: / Пер. с нем. М.: Прогресс – Универс, 1994. – 503 с.
3. Юрченко О.Ю. Природа связи жертвы и преступника при совершении насильственных преступлений // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 37. – С. 196–201.
4. Головкін Б.М. Криминологічні проблеми умисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчинюються у сімейно-побутовій сфері. – Х.: Нове слово, 2004. – 252 с.
5. Шинкаренко О.Д. Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 3. – С. 23–28.
6. Зеленецький О.С. Взаємодія органів внутрішніх справ та засобів масової інформації у сфері профілактики та розкриття злочинів / Форум права, 2012. – № 4.

